

El jaciment del Barranc de Sales: indústria i poblament a la Selva en època romana

Marta Brú Virgili

CODEX- Arqueologia i Patrimoni

mbru@hotmail.es

RESUM

Els resultats arqueològics obtinguts del jaciment del Barranc de Sales (la Selva del Camp, Baix Camp) ens determinen una ocupació de l'espai des d'època tardorepublicana fins entrada l'època visigòtica. Si bé, inicialment, la funcionalitat de l'espai estava relacionada amb l'explotació agrària de la zona, és a partir de l'època altimperial quan s'instal·la una figlina i es perd, d'aquesta manera, el caràcter agrícola inicial. Aquesta activitat manufacturera es mantindrà fins que, a partir de finals del segle III dC, s'inicia el progressiu abandonament de les estructures de la terrisseria, fet que contrasta amb la proliferació, en l'espai adjacent al centre de producció ceràmic, d'una necròpolis d'inhumació. Finalment, l'activitat funerària de l'espai perdurarà fins l'època visigòtica quan l'espai recupera el seu caràcter agrari inicial.

PARAULES CLAU

Establiment rural, figlina, necròpolis, època tardorepublicana, època visigòtica

ABSTRACT

The archaeological results obtained from the Barranc de Sales site (la Selva del Camp, Baix Camp) have identified a rural settlement from the Late Republican to the Visigoth periods. Although, at the beginning, the place had a rural function related to the agricultural exploitation of the area, during the Early Empire a figlina was established, making it lose its initial agricultural function. The place kept that manufacturing function until the late 3rd century AD, when the structures of the ceramic workshop were progressively abandoned and, next to the old structures, a necropolis of inhumation was established. Finally, the burial site lasted until the Visigoth period, when the grounds recovered their initial agricultural function.

KEYWORDS

Rural settlement, figlina, necropolis, Late Republican Period, Visigoth Period.

1. Introducció

L'excavació i posterior estudi dels resultats obtinguts dels treballs arqueològics realitzats en un jaciment permet, en tot els casos i sens cap mena de dubte, ampliar el nostre coneixement sobre les activitats econòmiques, polítiques, socials i religioses del territori en què se situa al llarg de la història.

En el cas que ens ocupa, els resultats obtinguts de l'excavació del jaciment del Barranc de Sales permet ampliar els coneixements relacionats amb un espai concret de l'ager *tarraconensis*, de tal manera que el seu estudi ens ajuda a entendre el paisatge rural d'un ampli període històric comprés entre l'època tardorepublicana i l'època visigòtica¹.

Generalment, les motivacions que impliquen una intervenció arqueològica a les nostres contrades deriven de les necessitats urbanístiques del territori. El cas de l'excavació del jaciment del Barranc de Sales no n'és pas una excepció. D'aquesta manera, la intervenció arqueològica en aquest jaciment va néixer de la necessitat de construir noves naus industrials en els terrenys del polígon industrial Mil·leni, situat a l'est del nucli urbà de la Selva del Camp, dins l'anomenat Pla Parcial Sector Industrial Xalamec.

Els treballs van iniciar-se l'any 2004 amb una primera delimitació arqueològica de les parcel·les on es projectava la nova urbanització. En l'esmentada delimitació es va evidenciar l'existència de restes arqueològiques enterrades en el subsòl i s'hi establí una àrea protegida, d'un espai d'aproximadament 1800m², en la qual es va documentar l'existència de murs d'*opus caementicium*, reutilitzats com a marge de pagès i també les restes d'un forn de cambra circular.

L'ampliació de la delimitació arqueològica realitzada l'any 2005, va establir com a àrea positiva –és a dir, l'àrea amb presència de restes arqueològiques enterrades en el subsòl– fins a un total d'aproximadament 8000m², dels quals posteriorment se'n van excavar uns 6900m².²

1 Els resultats obtinguts de l'excavació d'aquest jaciment es van presentar en una exposició realitzada l'any 2006 a la Selva del Camp amb el nom de “La indústria a la Selva d'època Romana, segles III-VI ec. L'excavació arqueològica de la vil·la del Barranc de Sales” i en el Simposi Internacional “*Lager Tarraconensis*. Paisatge, poblament, cultura material i història.”, realitzat a finals de l'any 2010 les actes del qual van ser publicades l'any 2013 (Brú, 2013).

2 Els treballs de l'any 2004 van ser realitzats per A. Ollé, J. Vallverdú i A. Manyanós i els dels anys 2005 i 2006 van ser executats per l'empresa CODEX i dirigits per Marta Brú Virgili.

Gràcies a la voluntat de l'Ajuntament local de preservar part dels elements documentats, es va promoure una modificació en la parcel·lació del polígon industrial que va derivar en la no-afectació de part de les restes arqueològiques documentades, les quals romanen *in situ*. Aquest canvi en la parcel·lació va permetre la conservació dels elements més emblemàtics del jaciment, però al mateix temps va implicar el no-exhauriment de l'estratigrafia arqueològica en gran part de l'espai. Aquest fet ha dificultat l'establiment de cronologies i la interpretació funcional d'alguns dels àmbits i obliga a presentar uns resultats que són, necessàriament, preliminars i que haurien de ser contrastats en futures intervencions.

2. El Jaciment del Barranc de Sales

En tractar-se d'una intervenció preventiva motivada per les transformacions urbanístiques, l'àrea a excavar estava limitada per la parcel·lació urbanística. És a dir, es va intervenir en un espai de dimensions inferiors a l'extensió real del jaciment i, com ja hem comentat, en part de l'espai intervingut no es va produir l'exhauriment estratigràfic.

Tot i així, ja des del principi, es va observar que el jaciment presentava dos espais funcionalment diferenciats: una *figlina* (centre terrisser) que ocupava uns 3600m² i una necròpolis d'inhumació. Dues realitats que s'interrelacionen tant en espai com a nivell cronològic.

A més, l'estudi posterior va permetre determinar l'existència d'altres elements que, com veurem, difereixen de la *figlina* i de la necròpolis tant en l'àmbit funcional com en el cronològic.

És per aquest motiu que en els següents apartats ens centrarem, primer de tot, en la descripció de les estructures estrictament relacionades amb el centre de producció ceràmic; en segon lloc, farem èmfasi en les característiques pròpies de la necròpolis, i finalitzarem amb la contextualització d'aquestes dues realitats dins de l'evolució espaciotemporal de la totalitat de les restes exhumades.

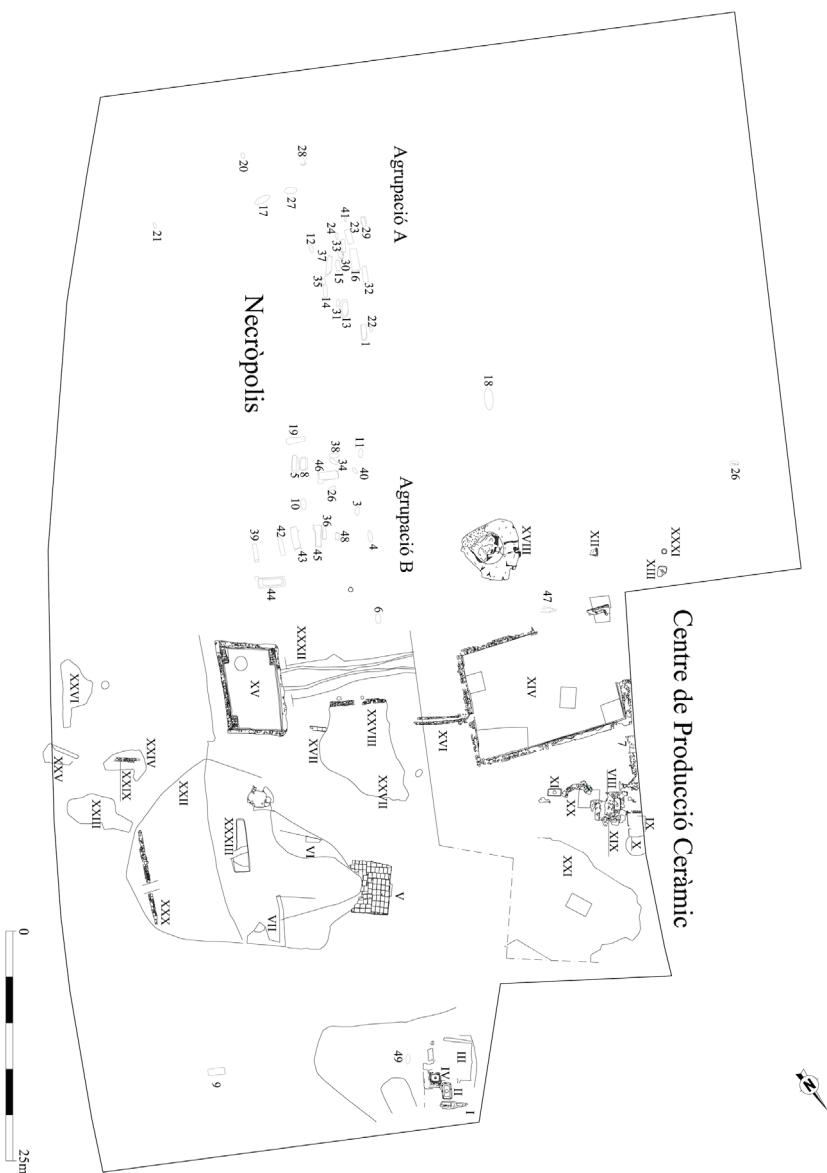

Figura 1: Planta general del jaciment. (Arxiu CODEX)

2.1. La figlina

Les estructures relacionades amb el centre terrisser ocupen una superfície de com a mínim 3600m². Per tant, ens trobem davant d'una *figlina* de certa entitat que necessitava d'una sèrie de recursos naturals i estructures per al seu funcionament.

Per una banda, l'espai on s'ubicava havia de tenir unes característiques geogràfiques que permetessin l'obtenció de les matèries primeres necessàries com són el combustible, l'aigua, l'argila i els desgreixants i, per altra banda, era igualment necessària la proximitat a les principals vies de comunicació a través de les quals es distribuïen els productes manufacturats.

Dins d'aquestes premisses, la situació al peu de les Muntanyes de Prades, dins de la conca hidrogràfica de la riera de la Selva del Camp i en un sòl de matriu llimoargilosa de color vermellós (Daza i Àlvarez, 2010), ofereixen un paisatge perfecte per a l'obtenció dels recursos naturals.

Tanmateix, la situació a tocar a un dels *cardi* (vies orientades de nord a sud) de la trama centuriada III, oferia un ràpid accés als diferents establiments rurals existents a l'àrea contigua. A més, l'aproximava tant a la *via de Italia in Hispanias* com a la via natural de trànsit definida pel peu de mont, a la zona de contacte entre la plana i l'inici de les primeres elevacions de la serralada, com ja consta des d'època ibèrica i es conserva fossilitzada en el camí d'Alcover a la Selva del Camp (Palet i Orengo, 2010).

Per altra banda, l'establiment d'un centre terrisser implicava la creació d'uns espais imprescindibles per dur a terme l'activitat productiva: àrees d'obtenció de matèria primera (argila, aigua i combustible), àrea per al tractament de l'argila (decantació i emmagatzematge), àrea de modelatge (tallers i torns), àrea d'assecatge, àrea de producció (forns i zones de treball), abocadors i àrees d'emmagatzematge del producte acabat abans de la seva distribució (Díaz, 2008). De tots aquests espais, la intervenció realitzada va permetre documentar elements tan essencials com són els dipòsits de decantació, la pastera, les basses d'emmagatzematge, dipòsits varis, una possible zona de tallers i els forns ceràmics.

2.1.1. Àrea d'extracció de les matèries primeres

En relació a l'obtenció de combustible, tot i que la desforestació antròpica ha modificat el paisatge natural des d'època antiga, l'espai geogràfic en què se situa el jaciment correspon a una zona que en època romana devia estar proveïda d'una extensa massa forestal constituïda per boscos mediterranis d'alzines i garrigues (Cabrelles i Gebellí, 2011) juntament amb rouredes i boscos de ribera, formats per arbres com el freixe, l'om, el salze i el pollancre (Allué *et al.* 2010). Cal pensar, per tant, que no mancava la possibilitat d'obtenció de fusta per utilitzar no tan sols com a combustible o per a la construcció, sinó també per fabricar algunes de les eines necessàries per dur a terme, per exemple, el modelatge de les peces.

Per altra banda, la proximitat de la riera de la Selva del Camp així com l'abundància de corrents freàtics en el subsòl facilitaven l'accés a l'aigua dolça. Si bé no podem determinar amb exactitud d'on provenia l'abastiment d'aigua de la nostra terrisseria, val la pena fer referència a la localització, durant el procés d'excavació, d'una mina d'aigua subterrània d'època contemporània (element XXXIII, fig. 1), que recollia aigua d'un dels aqüífers existents a la vessant de les muntanyes. Per tant, podem suposar que en època romana també es podia haver produït la seva explotació a través de la perforació de pous i/o la construcció de canalitzacions per a la distribució de l'aigua.

Finalment, els darrers recursos imprescindibles serien l'argila i els desgreixants. Tot i que en la present intervenció no es va poder constatar amb seguretat la zona d'extracció d'argila, cal pensar que es situaria propera a l'establiment manufacturer o que era utilitzat el mateix sòl on s'assentava. I, en relació a l'obtenció de desgreixants, aquests podrien procedir del llit de la riera o formar part de la mateixa argila utilitzada.

En aquest sentit, considerem la possibilitat que els retalls documentats durant el procés d'excavació (elements XXI i XXII, fig.1) fossin utilitzats inicialment com a argileres.

2.1.2. Dipòsits de decantació

Clarament utilitzats per a la decantació i depuració de l'argila són 3 dipòsits de planta quadrangular identificats com a elements V i VI i VII (fig. 1). Si bé tan sols es va exhaurir l'estratigrafia de l'estructura V³, tècnicament els tres dipòsits semblen presentar característiques molt semblants. La seva construcció es realitza amb l'excavació d'un retall antròpic de planta quadrangular al substrat geològic i la construcció, per mitjà de *tegulae* en posició horitzontal i vertical, de la solera i els límits de les estructures.

A falta de l'excavació dels elements VI i VII, els dipòsits semblen disposar-se formant un esglaonat que permetria la decantació de l'argila des de l'estructura V a la VI i, d'aquesta, a l'estructura VII per tal de depurar-la i refinar-la.

Aquest tipus de dipòsits de decantació han estat extensament documentats en altres terrisseries de la zona tot i que les mesures i les característiques tècniques poden diferir. Podem citar, com a exemples, les basses de decantació de la bòbila del Vila-sec a Alcover (Roig, 2013), la documentada al jaciment del Mas d'en Corts a Reus (Cabrelles i Gebellí, 2011) i la terrisseria de la Plaça de la Font de Tarragona la qual encara conservava una capa d'argila verdosa que en denotava la funcionalitat (López i Piñol, 2008).

Figura 2: Detall del dipòsit de decantació V on s'observa la tècnica constructiva emprada. (Arxiu CODEX)

³ El dipòsit V presenta 5,5 m x 4 m de costat amb una profunditat màxima conservada d'uns 35 cm.

2.1.3. *Pastera*

La pastera és l'espai destinat a pastar i barrejar l'argila amb els desgriexants per tal de preparar-la per al seu posterior modelatge (element XVIII, fig.1). La del jaciment que ens ocupa consisteix en una estructura de planta circular d'entre 6 m i 6,5 m de diàmetre i una profunditat conservada de 35 cm. Per a la construcció d'aquest element es va excavar un retall de planta circular al substrat geològic al qual se li recolzà una pavimentació impermeable d'*opus signinum* sobre un *rudus* format per còdols parcialment lligats amb morter de calç.

Les pasteres són un element habitual i necessari en totes les terrisseries però les seves dimensions i característiques tècniques poden diferir enormement, tot i que sovint presenten planta circular. A tall d'exemple, podem esmentar la pastera documentada a la bòbila del Vila-sec (Alcover) la qual presenta planta circular i està construïda amb *bipedales* i altres fragments de material constructiu lligats amb argila (Roig, 2013).

2.1.4. *Basses d'emmagatzematge*

En el jaciment del Barranc de Sales s'han documentat dues grans basses d'emmagatzematge de líquids (elements XIV i XV, fig. 1).

Per a la construcció de l'element XIV es va realitzar un potent rebaix del substrat geològic de planta quadrangular. Per delimitar la bassa es construïren quatre murs d'*opus caementicium* i es revestí l'interior de l'estructura amb una combinació de revestiments de cendres i d'*opus signinum* que la impermeabilitzen.

Les dimensions i capacitat d'aquesta estructura⁴ ens indiquen que es tractaria d'una bassa d'emmagatzematge d'aigua, producte imprescindible en el procés productiu d'una bòbila.

Tot i que desconeixem el sistema de conducció del líquid cap al seu interior⁵, tenim constància de la canalització a través de la qual s'extreia el líquid emmagatzemat (element XVI, fig.1).⁶

4 La bassa presenta 16,05 m x 11,55 m de costats i una profunditat de 1,5 m. La capacitat era d'aproximadament 280 m³.

5 Aquesta estructura tan sols ha estat excavada de forma parcial per mitjà de sondeigs.

6 Canalització formada per murs d'*opus caementicium* amb inclinació en sentit W-E.

Figura 3: Detall de l'angle est de la bassa XIV.
(Arxiu CODEX)

Si bé aquesta bassa està clarament relacionada amb la terrisseria, les seva gran capacitat d'emmagatzematge podria denotar una funcionalitat més enllà de l'abastiment d'aigua a la *figlina*. Aquestes finalitats serien diverses i podrien estar relacionades amb activitats domèstiques i/o agrícoles de la zona propera al centre manufacturer.

En aquest sentit es coneix una bassa de característiques similars però de menors dimensions a la vil·la de Paret Delgada (la Selva del Camp), tot i que també s'apunta una funcionalitat conjunta amb una hipotètica instal·lació termal (Ollé i Vallverdú, 2000).

L'element XV correspon a una bassa la capacitat de la qual és exactament una quarta part de l'element anterior descrit⁷.

Igual com a la bassa XIV, l'estructura XV està delimitada per murs d'*opus caementicium* revestits, junt amb la solera, per una combinació de revestiments hidràulics que la impermeabilitzen.

El tret diferencial d'aquesta estructura és la presència de tres escales que permeten l'accés a l'interior de la bassa pels angles NE, SW i SE.

⁷ Les dimensions de la bassa XV són de 8,9 m de longitud i 5,54 m d'amplada, i l'alçada màxima conservada dels murs és de 1,43 m. Per tant, la capacitat de la bassa era d'aproximadament 70 m³.

Com en la resta d'estructura, les escales també són d'*opus caementicium* i presenten els mateixos revestiments hidràulics que els de les parets. Aquest fet indica una coetaneïtat entre tots els elements que conformen l'element estructural.

En l'angle on no es documenta escala, l'angle NW, s'hi observa la típica mitja canya tant en l'angle format pels murs perimetrals com en la connexió d'aquests murs amb la solera de l'estructura. Aquest fet ens indica que l'absència d'aquest element i la seva substitució per la mitja canya és intencionada i correspon al projecte original de l'estructura.

Aquesta diferència estructural de l'angle NW respecte els altres sembla estar relacionada amb la presència d'una canalització formada per *tegulae* disposades planes i lleugerament superposades entre elles (element XVII, fig.1) que presenten inclinació en sentit NW-SE en direcció a aquest angle.

Sembla, per tant, que les dues basses estarien connectades entre sí per mitjà d'aquesta canalització i de la descrita anteriorment en relació a la bassa XIV (elements XVI i XVII, fig.1). L'esmentada connexió possibilitaria el traspàs del líquid contingut des de la bassa de majors dimensions a la bassa menor.

Figura 4: Fotografia de la bassa XV. (Arxiu CODEX)

Si en aquest fet se li suma l'existència d'escales, la presència d'una concavitat circular a la solera destinada a la neteja i recollida del solatge acumulat, la total impermeabilització i l'absència de desguàs, ens fa pensar en una utilització més enllà del simple emmagatzematge d'aigua. Proposem una utilització, potser tan sols de forma puntual, per al refinament de l'argila a gran escala la qual era recollida per mitjà de les escales que facilitaven l'accés i la neteja de l'interior de l'estructura.

Existeix, com a exemple, una estructura de característiques molt similars al Parc Arqueològic de Guissona. L'estructura té planta rectangular (9,35 m x 6,30 m i una profunditat d'1,15 m); presenta revestiment hidràulic, dues escales d'accés als angles SE i SW construïdes amb carreus i un forat de desguàs. Tot i les semblances constructives, la funcionalitat difereix ja que l'estructura de *Iesso* correspon a una *natatio* que està estretament relacionada amb les termes públiques excavades (Guitart *et al.* 2009).

2.1.5. Dipòsits

A part d'aquestes dues grans estructures d'emmagatzematge s'han documentat també sis petits dipòsits destinats a l'emmagatzematge d'aigua o d'argila ja depurada.

A tocar del límit NW de l'àrea excavada, es documenta una estructura d'*opus caementicium* conservada tan sols a nivell de la fonamentació (element XIX, fig.1). Aquesta estructura emmarca un petit dipòsit de planta quadrangular (element VIII, fig.1) impermeabilitzat a través d'un revestiment intern d'*opus signinum* i amb una concavitat deposicional central.

A l'est d'aquest conjunt estructural es documenta un segon dipòsit (XI) de planta rectangular i reduïdes dimensions⁸. Aquest element no presenta cap estructura d'obra que el delimiti, de manera que s'impermeabilitza el retall antròpic aplicant una fina capa de morter de calç a la qual s'hi adossa un doble revestiment d'*opus signinum*. També aquest dipòsit presenta la característica concavitat deposicional.

⁸ Aquesta estructura presenta 1,47 m x 0,80 m de costat i una potència conservada de 45 cm.

A tocar del límit oest de la intervenció s'observa parcialment una bateria de dos dipòsits (elements IX i X) de planta quadrangular⁹ i, finalment i de forma aïllada, es documenten dos dipòsits més en molt mal estat de conservació (elements XII i XIII, fig.1).

2.1.6. Zona de taller

Pensem, tot i que sense dades fefaents, que el conjunt de dipòsits i restes d'estructures muràries (elements XIX i XX) documentades a tocar de la bassa XIV, podrien correspondre a una zona de tallers on es realitzarien els treballs més específics i acurats com el modelatge o la decoració de les peces ceràmiques.

No es descarta, tampoc, que formin part d'un conjunt estructural més ampli que restaria amagat més enllà dels límits de l'excavació.

2.1.7. Els forns

Les successives intervencions realitzades en el jaciment des de l'any 2004 van permetre documentar en planta tres forns amb dues tipologies bàsiques: forns de cambra circular i forns de cambra quadrangular.

Durant la delimitació arqueològica de l'any 2004 es va documentar l'existència d'un forn de cambra circular d'uns 3,5 m de diàmetre i en la intervenció realitzada a partir de l'any 2005 se'n van documentar dos més de planta quadrangular. Malauradament, amb anterioritat a l'inici dels treballs arqueològics de l'any 2005, un d'aquests forns va ser quasi totalment destruït durant els rebaixos mecànics realitzats en la parcel·la contigua a l'estudiada (element I, fig. 1). El segon forn (element III, fig.1) consisteix en una estructura de planta quadrangular delimitada per murs de tovots, amb la boca orientada al SE. Les mides de la cambra de cocció són d'aproximadament 4,06 m x 4,18 m de costat.

Relacionats amb els forns I i III i amb el procés de cocció de les peces, es documenten dos petits dipòsits (elements II i IV, fig.1). Ambdós tenen planta quadrangular amb els angles arrodonits; estan delimitats per murs

⁹ Aquests dos elements no van ser excavats ja que quedaven parcialment amagats sota el límit de l'àrea intervinguda.

d'*opus caementicium*, presenten l'interior impermeabilitzat i tenen una petita concavitat circular al centre de la base.¹⁰

2.1.8. Els abocadors

La localització dels abocadors és important per poder determinar quin tipus de producció es realitzava i per establir el marc cronològic en què s'emmarca l'establiment terrisser.

Malauradament, en l'excavació no es van localitzar els abocadors ceràmics, però creiem que els retalls XXI i XXII podrien haver estat, originàriament, argileres amortitzades per mitjà de progressius abocaments relacionats amb els rebuigs i la neteja dels forns localitzats¹¹.

Tot i així, hi ha altres dades que permeten aproximar-nos a la tipologia productiva.

Per una banda, la reutilització en diversos enterraments d'elements constructius ceràmics ens indica la facilitat d'obtenció d'aquests. A més, part de les peces reutilitzades, presentaven defectes de cocció o la manca d'aquesta. Finalment, les característiques de l'argila i dels desgreixants emprats en les peces sembla coincidir amb les característiques geològiques del territori on s'assenta la *figlina*.

Aquests fets, sumats a la demostrada coexistència entre l'activitat funerària i productiva, ens permeten considerar que la producció bàsica de l'establiment seria la manufactura, a gran escala, de material constructiu ceràmic i, més concretament, de *tegulae*, *imbrices*, *tubulis*, maons amb encaixos negatius i positius, maons circulars i antefixes¹².

També en aquesta direcció, ens condueix el fet que tots els enterraments en contenidor amfòric documentats en la necròpolis reutilitzen àmfores d'importació i no àmfores locals. Per tant, difícilment es deurien produir

10 El dipòsit II presenta 1,57 m x 1,87 m de costat i la potència conservada és de 90 cm; el dipòsit IV presenta 0,83 m x 0,96 m de costat i una potència conservada d'aproximadament 55 cm.

11 Aquests elements no s'han excavat. La seva excavació podria descartar o afirmar la nostra hipòtesi.

12 S'han recuperat dues antefixes senceres dels tipus "bust femení velat amb arracades llargues" i "bust de sàtir amb nèbride lligada al coll", i un fragment d'una tercera del tipus "palmeta de cinc lòbuls amb els extrems girats cap endins, dos dofins i fris amb triple motllura llisa". L'estudi realitzat per Jordi López en el marc del Projecte *Ager Tarraconensis*, determina la més que probable producció local d'aquests elements. (López, 2010).

àmfores en aquest establiment, ja que de ser així, la seva utilització com a contenidor funerari seria recurrent.

Cal pensar, però, que la producció potser englobava una tipologia més àmplia que la de la fabricació d'elements constructius ceràmics. No podem descartar la possible fabricació d'altres elements com pot ser la ceràmica comuna, tot i que podria tractar-se d'una producció per a ús propi més que no pas per a la seva comercialització.

2.2. La necròpolis

En relació a la necròpolis d'inhumació, en l'excavació extensiva, es van documentar un total de 48 unitats funeràries. Concentrades a la zona sud de les parcel·les intervingudes, s'observen dues agrupacions: el grup A (amb 23 unitats) i el grup B (amb 20 unitats funeràries relacionades). Finalment, es documenten 5 unitats funeràries aïllades i disperses per tota l'àrea. (Fig.1)

En l'estudi realitzat fins l'actualitat, no s'han pogut establir els motius de l'existència d'aquestes dues agrupacions ni de l'aparició d'altres inhumacions de forma aïllada. En els dos espais es documenten diferents orientacions, tipologia d'enterraments i edat dels inhumats. L'única diferència observable és el fet que totes les inhumacions en estructura d'obra es documenten a l'agrupació B. Això podria indicar-nos una diferenciació de la classe social entre els dos grups però, actualment, no existeixen suficients dades per confirmar-ho.

2.2.1. Orientació, disposició, edat i sexe dels inhumats

En relació a l'orientació, la major part de les unitats funeràries documentades (17 inhumacions) presenten una orientació SW-NE i majoritàriament els inhumats es troben en posició de decúbit supí. Els inhumats presenten les cames estirades i paral·leles i els braços es documenten estirats al costat del cos o lleugerament flexionats recolzant una o ambdues mans sobre la pelvis o l'abdomen. Aquesta posició s'ha documentat en 19 inhumacions, concretament les identificades com 1, 5, 8, 14, 15, 16, 19, 23, 24, 31, 32, 33, 35, 38, 39, 42, 43, 44, i 48. (fig.1)

Figura 5: Unitat Funerària 8. Fotografia del contenidor amfòric i de la inhumació infantil amb el dipòsit funerari. (Arxiu CODEX)

Tot i no haver-se realitzat l'estudi antropològic dels inhumats, en l'exhumació es va poder determinar que es tractava d'enterraments de totes les edats i que corresponen tant a individus de sexe masculí com femení. Hem pogut determinar que 19 dels inhumats són adults, 10 són enterraments infantils i 7 són nadons.

2.2.2. Tipologia dels enterraments

Hem diferenciat cinc grups en funció de la tipologia d'enterrament documentada: inhumació en contenidor amfòric, inhumacions amb coberta de *tegulae* a doble vessant, enterraments mixtes, enterraments en caixa i inhumacions en estructura d'obra. Cal dir, però, que el precari estat de conservació d'11 de les inhumacions documentades no ha permès determinar la tipologia d'enterrament de les unitats funeràries.

De les 48 unitats funeràries excavades, la majoria de les inhumacions corresponen a la tipologia d'enterrament en contenidor amfòric, concretament en 15 inhumacions (unitats funeràries 1, 5, 6, 7, 8, 13, 15, 19, 20, 21, 24, 25, 26 i 29, fig. 2). Considerem d'aquesta tipologia tot aquells

Figura 6: Coberta i contenidor amfòric de la Unitat Funerària 29. (Arxiu CODEX)

enterraments que utilitzen o una sola àmfora o fragments de diverses àmfores per cobrir totalment l'inhumat.

És, majoritàriament, gràcies a aquesta tipologia d'enterrament i gràcies als dipòsits funeraris¹³ que s'ha pogut determinar la cronologia de 17 de les 48 inhumacions excavades. La majoria de contenidors amfòrics recuperats corresponen a àmfores de procedència africana; també s'utilitzen àmfores lusitanes, àmfores de procedència sud-hispànica i alguns fragments, tot i que molt escassos, d'àmfora tarraconense.

Cal fer referència a la inhumació 29, la qual difereix sensiblement de les característiques bàsiques d'aquesta tipologia. El contenidor amfòric, contenia escasses restes òssies corresponents a un nadó i es trobava disposada horitzontalment al fons d'una profunda fossa excavada al substrat geològic. Segellant la fossa, es va documentar una estructura plana formada per pedres i fragments ceràmics lligats amb morter de calç.

La segona tipologia més utilitzada correspon a inhumacions amb coberta de *tegulae* a doble vessant. S'han comptabilitzat 8 inhumacions se-

Figura 7: Unitat funerària 43. (Arxiu CODEX)

¹³ Tan sols 5 inhumacions presenten dipòsit funerari; concretament les inhumacions 5, 8, 30, 35 i 44.

gures i 6 de possibles (unitats funeràries 3, 9, 16, 23, 27, 28, 30, 31, 33, 35, 38, 39, 42 i 48, fig.1). Genèricament, s'utilitzen *tegulae* senceres per cobrir el difunt, i en 6 dels casos forma el llit funerari on descansa l'inhumat. En la majoria també s'observa la utilització d'*imbrices* cobrint les unions de les *tegulae*.

La tercera tipologia més utilitzada és la d'enterrament en estructura d'obra. En concret s'han documentat 4 unitats funeràries que utilitzen pedra i morter de calç per tal de crear una estructura que delimiti la unitat funerària o formi un taüt d'obra dins del qual es situa l'inhumat (unitats funeràries 43, 44, 45 i 46, fig.1).

Cal fer referència, en aquest apartat, a una unitat funerària força complexa que correspon a la inhumació d'un individu adult en estructura d'obra i taüt de fusta (UF 44). Per construir aquesta unitat s'excavà una fossa en el substrat geològic de planta rectangular amb els extrems arrodonits. A l'interior de la fossa s'hi diposità un individu adult dins d'un taüt de fusta,¹⁴ i el dipòsit funerari, als peus del mort. La fossa i la inhumació estan cobertes amb una coberta formada per cinc *tegulae* disposades horitzontalment. Per tal de delimitar l'enterrament, es va realitzar un segon retall al substrat

Figura 8: Unitat funerària 14. (Arxiu CODEX)

¹⁴ S'han recuperat un gran nombre de claus de ferro a l'interior del farciment de la fossa.

geològic. Es van construir dos murets d'obra, un dels quals, el que delimita l'enterrament per l'est i el nord, és de poca entitat mentre que el mur de delimitació oest correspon a un mur d'*opus caementicium*, encofrat per la cara interna.

També presenta característiques pròpies la inhumació UF 43 per a la construcció de la qual es va realitzar un retall rectangular al substrat geològic en què es recolzaven quatre murets d'*opus caementicium* encofrats per la cara interna. A l'interior de l'estructura s'hi diposità un taüt de fusta amb les restes de l'inhumat sense que s'hi observi cap tipus de coberta que la segelli. Durant el procés de desmuntatge es va recuperar una antefixa del tipus bust de sàtir amb nèbride lligada al coll que havia estat reutilitzada per construir l'estructura de la unitat funerària (López, 2011).

En relació a la quarta tipologia, 3 de les inhumacions excavades utilitzen contenidors mixtes per cobrir l'inhumat (unitats funeràries 14, 47 i 49, fig. 2). Considerem com a tal totes aquelles inhumacions que utilitzen la combinació d'elements varis (*tegulae*, fragments d'àmfores, fragments de dòlies, *imbrices*...) per construir el contenidor.

Finalment, s'ha documentat un enterrament en caixa (UF 32) per a la construcció de la qual es reutilitzaren diversos tipus de material constructiu ceràmic i fragments de dòlia formant una mena de taüt a l'interior del qual s'hi diposità el difunt. La caixa estava segellada amb altres fragments d'elements constructius ceràmics units amb morter de calç.

2.3. Evolució espaciotemporal del jaciment

Cronològicament, els estudis ceràmics, estructurals i estratigràfics realitzats van permetre determinar les fases evolutives del jaciment indicant-nos la seva pervivència des de l'època tardorepublicana fins a l'època visigòtica.

2.3.1. Època tardorepublicana

L'evidència més antiga documentada correspon a un retall allargat amb la secció en forma d'embut del qual se n'ha excavat una longitud de 14,5 m (element XXXII, fig.1). Si bé no s'ha pogut determinar el moment constructiu d'aquest element, l'estudi del material ceràmic recuperat durant el

procés d'excavació ens determina l'amortització d'aquest element a la primera meitat del segle I aC.

Funcionalment, correspon a una canalització excavada al substrat geològic, el desnivell de la qual ens indica una orientació W-E. Malauradament desconeixem el punt del qual partia la canalització així com tampoc en coneixem la desembocadura, ja que l'estructura va ser tallada durant la construcció d'una de les grans basses relacionades amb el centre de producció ceràmica (element XV, fig. 1).

2.1.2. Època altimperial

És a partir de l'època altimperial quan s'observa una important activitat constructiva al jaciment que culminarà amb una profunda reorganització de l'espai i amb un important canvi funcional respecte a l'etapa anteriorment descrita.

Aquesta reorganització s'iniciarà amb l'amortització de tot un seguit de retalls¹⁵ excavats al substrat geològic, de funcionalitat indeterminada, amb la construcció de les estructures relacionades amb la *figlina* i l'inici de l'activitat cementiral.

Si bé desconeixem el moment constructiu d'aquests retalls, sí que hem pogut determinar l'amortització d'alguns d'ells a partir de la segona meitat del segle I dC i fins mitjans del segle II dC.

Correspon també a aquesta cronologia l'amortització del retall XXVII. L'excavació d'aquest element ha permès recuperar diversos elements estretament relacionats amb l'*instrumentum domesticum* com poden ser un *auriscalpium*, ungüentaris, vaixel·la vítria, *pondera* i una gran representació de ceràmica comuna, ceràmica grollera, parets fines, T.S. Hispànica, T.S. Sudgàl·lica, així com també fragments d'àmfores bàsicament de procedència africana, sud-hispànica i tarraconense. Forma part també del conjunt, una antefixa sencera del tipus bust femení velat amb arracades llargues (López, 2010).

Possiblement coetània seria l'excavació dels retalls XXI i XXII. Cal dir que les característiques físiques d'aquests difereixen dels altres retalls de-

¹⁵ Retalls identificats des del número XXI al XXVII a la fig. 2.

tectats ja que, a priori, i a manca de la seva excavació, semblen més grans i profunds.

Associats a l'amortització d'aquest conjunt de retalls, es documenten els murs XXVIII, XXIX i XXX¹⁶, la construcció dels quals s'ha d'emmarcar a mitjans del segle II dC o posteriorment. Tot i desconèixer la seva funcionalitat, les diferències tècniques existents entre aquests elements i les estructures relacionades amb la *figlina*, semblen determinar una independència funcional i cronològica d'unes respecte a les altres.

En relació a la construcció de les estructures de la *figlina*, és important fer referència al fet que amb la intervenció arqueològica no es van excavar els estrats constructius i, per tant, la seva datació s'estableix a partir de dues dades conegudes.

Per una banda, sabem que la construcció de la bassa d'emmagatzematge XV es produeix amb posterioritat a l'amortització del retall d'època tardorepublicana, a la primera meitat del segle I aC. Per l'altra, sabem que el material associat al nivell d'ús de la pastera ens indica l'ús i l'abandonament d'aquest element en l'època altimperial, sense poder concretar més dins d'aquest període.

A més, la igualtat de les característiques constructives de totes les estructures relacionades amb el centre terrisser, semblen indicar una contemporaneïtat constructiva entre elles. D'aquesta manera determinen, *a priori*, la construcció de la *figlina* amb posterioritat a la primera meitat del segle I aC o durant la primera centúria del període altimperial.

Amb el centre manufacturer en ple rendiment s'inicia, a finals de l'època altimperial, l'activitat cementirial a la zona, la qual s'ha documentat gràcies a dues inhumacions. Cal dir però, que l'escassetat del material associat a aquestes ens presenta certs dubtes pel que fa a la seva datació.

2.1.3. Època baiximperial

Tot i que a inicis del segle III dC s'observa una reducció de l'extensió del centre terrisser, demostrat amb l'amortització dels dipòsits de decantació

¹⁶ Estan construïts amb pedres irregulars lligades amb fang i amb material constructiu ceràmic reutilitzat.

de *tegulae*, del dipòsit XI i del mur XXX, la resta d'estructures de la *figlina* es mantenen en funcionament.

És durant aquest període quan es produeix un important augment del nombre d'unitats funeràries. Corresponen, per tant, al segle III dC almenys 6 de les 48 inhumacions documentades.¹⁷

Aquest augment en el nombre de tombes respecte al període anterior indica que la utilització de l'àrea com a espai cementiriàl era recurrent i que era una activitat coetània a la producció terrissera.

Tot i així, serà a partir de finals del segle III dC i sobretot durant el segle IV dC quan continuarà el progressiu abandonament de la terrisseria tal i com indica la cronologia de l'inici d'amortització de la bassa XIV.

Tanmateix tenim constància que, a finals del segle IV dC, s'amortitzen altres elements com són el retall XXI¹⁸, el dipòsit VIII i el conjunt de metalls documentats en el retall XXXI¹⁹.

L'abandonament progressiu de la terrisseria contrasta amb l'augment de les inhumacions. A aquest període corresponen 8 de les inhumacions documentades.

Sabem també que, al segle V dC la zona de forns ja es troba amortitzada i que es finalitza el colgament de la gran bassa d'emmagatzematge d'aigua identificada com a element XIV.

És també en el segle V dC quan es dispositen les últimes unitats funeràries; en podem establir la datació i corresponen a dues inhumacions infantils en contenidor amfòric.

Per tant, a finals del període baiximperial totes les estructures de la *figlina* havien estat anul·lades a excepció de la bassa XV. Aquesta estructura va mantenir-se en funcionament fins l'entrada d'època visigòtica, tot i que molt possiblement va perdre la seva funció original convertint-se en un es-

17 Cal dir que de les 48 inhumacions documentades tan sols se n'ha pogut determinar la cronologia de 17, de manera que no podem descartar la presència de més inhumacions durant el segle III dC o en qualsevol altre moment cronològic als quals fem referència.

18 El material que ens indica aquesta datació va ser recuperat en l'excavació d'un petit sondeig en els nivells d'amortització d'aquest element. Caldria realitzar-ne l'exhauriment estratigràfic per poder determinar una cronologia fiable per a la seva amortització, mentre que la cronologia constructiva restaria indefinida.

19 L'element XXXI sembla correspondre a l'empremta d'un fons de dòlia reutilitzat com amagatall d'un conjunt d'elements metàl·lics (eines indeterminades, una vora de destraleta, un pestell, una clau articulada...) tapats per un fragment de tapadora de ceràmica de grans dimensions.

pai destinat a l'acumulació d'aigua de pluja, ja sigui per a usos agropecuaris i/o per al consum humà.

2.1.4. Època visigòtica

L'entrada a l'època visigòtica va comportar el colgament total de les estructures i, per tant, el complet abandonament de l'espai entre finals del segle V dC i el llarg del segle VI dC. És en aquest moment quan s'amortitza l'última estructura en ús que es conservava, la bassa XV.

Desconeixem l'evolució històrica del jaciment des de l'època visigòtica fins a època contemporània. Probablement, amb el progressiu colgament de les estructures de la terrisseria i de la necròpolis associada, l'àrea torna a ser utilitzada com a espai agrícola.

3. Consideracions finals

Arribats en aquest punt, tan sols ens manca fer un seguit de reflexions entorn al jaciment del Barranc de Sales. Algunes d'elles es formularan com a simples hipòtesis que hauran de ser contrastades en futures intervencions.

- El jaciment ocupa, almenys, uns 8000m² dels quals se n'han excavat, parcialment, uns 6900. Per tant, per poder finalitzar l'estudi del jaciment, seria necessari acabar l'exhauriment estratigràfic de l'àrea parcialment excavada així com realitzar l'estudi de l'àrea que hi manca. La constància de la recuperació i existència d'un petit dipòsit, dues inhumacions i d'un forn en la parcel·la contigua ens indiquen que el jaciment ocupava una superfície més àmplia que l'establerta en la nostra intervenció.
- L'excavació realitzada ha pogut determinar que la primera fase d'activitat humana documentada, representada per una canalització excavada al substrat geològic, s'emmarca cronològicament amb anterioritat a la primera meitat del segle I aC. Aquest element s'ha de relacionar amb la distribució i abastiment d'aigua dels petits assentaments, tipus granges, que existien dispersos per la plana d'època tardorepublicana, els quals presenten una expansió màxima entre finals del segle II aC i l'època augustiniana (Palet i Orengo, 2010). No podem descartar l'e-

xistència d'altres elements d'aquesta època, en la part del jaciment que no ha estat excavada.

- Serà a partir de les grans reformes promogudes per August a la ciutat de Tàrraco quan s'observa una centralització dels establiments dispersos i l'adopció força generalitzada del sistema de producció tipus vil·la. Amb August, o una mica abans, es documenta la desaparició de part d'aquests establiments rurals tardorepublicans o bé la seva remodelació adoptant les característiques pròpies de les construccions romanes (Prevosti, 2010). En aquest sentit no podem descartar que la construcció del centre terrisser sigui l'evolució d'un assentament precedent ni tampoc que es tracti d'un assentament d'època altimperial de nova planta.
- És per tant, dins d'aquesta evolució on s'ha d'emmarcar la construcció de la *figlina* del Barranc de Sales, la qual s'originaria a causa de la gran demanda de material constructiu ceràmic, ja fos per les reformes internes de la ciutat o per la construcció o reformes de les vil·les i dels establiments rurals existents. Malauradament, la manca de marques i segells en les peces manufacturades impossibilita fer el seguiment de la seva distribució.
- La cronologia de la *figlina* s'ha d'emmarcar amb posterioritat a la primera meitat del segle I aC o durant la primera centúria del segle I dC amb una perduració fins a finals del segle III dC o segle IV dC, moment en què es documenta la progressiva amortització de tots els elements que conformaven el centre terrisser. Tot i així, no podem descartar que es mantingui una certa producció, potser de caràcter minoritari, fins a finals del període baiximperial. També l'activitat cementiri a la zona, sembla iniciar-se a finals del període altimperial amb una perduració segura fins al segle V dC.
- Per tant, s'observa una coexistència entre els dos usos de l'espai no només a nivell cronològic sinó també en relació a la situació de les inhumacions, ja que la gran majoria d'aquestes es documenten separades del centre manufacturer. Com a excepció trobem les inhumacions 47 i 49 que se situen dins l'àmbit d'acció de la terrisseria; també la de la inhumació 7 la construcció de la qual talla un paviment relacionat amb

l'àrea de tallers i ens demostra que, quan es produeix la inhumació, aquest element ja havia perdut la seva funcionalitat original.

- L'edat i el sexe dels inhumats ofereixen, també, dades interessants. A falta de l'estudi antropològic, els resultats determinen l'existència d'individus de tots els grups d'edat i tant de sexe masculí com femení. Aquest fet ens fa pensar en l'existència d'una o diverses estructures familiars que estarien estretament relacionades amb l'activitat manufacturera. I, evidentment, ens fa qüestionar quina seria aquesta relació: de propietat o d'explotació del centre productiu com a mà d'obra.
- Sigui com sigui aquesta relació, l'existència d'aquest grup poblacional implica la necessitat d'una àrea de residència pròxima a la *figlina*. Si bé amb la present intervenció no s'ha excavat cap estructura domèstica, cal recordar que durant la delimitació arqueològica realitzada l'any 2004 es van localitzar una sèrie de murs d'*opus caementicium* que semblen dibuixar una zona d'àmbits residencials i que durant el procés d'excavació s'han recuperat diverses peces relacionades amb l'*instrumentum domesticum*, elements que remarcarien aquesta proximitat d'una àrea residencial.
- Tanmateix és interessant fer una breu reflexió entorn la tipologia de les inhumacions, sobretot en referència a les inhumacions en estructura d'obra. Aquesta tipologia d'enterraments sembla denotar una major importància econòmica o social d'aquests individus respecte a la resta del grup, evidenciada més per la complexitat de les construccions que no pas pel luxe.
- És a finals del baix imperi quan culmina l'abandonament progressiu de la *figlina*, iniciat a partir de finals del segle III dC i quan finalitza l'activitat funerària a la zona. S'observa, per tant, un despoblament que s'equipara a la tònica general de la resta del territori on, a partir de la mateixa centúria, es detecta un progressiu abandonament i desaparició de la majoria de vil·les i establiments rurals.
- Serà, per tant, la manca de demanda del producte manufacturat allò que provocarà el progressiu abandonament de la terrisseria i la dispersió o trasllat del grup de població que s'hi relacionava.
- Tot i així, l'activitat humana al jaciment del Barranc de Sales es mantindrà fins més enllà del període visigòtic amb un important canvi

funcional. L'espai recuperarà el caràcter agrícola que havia perdut en època d'August, funcionalitat que perdurarà fins l'any 2005 amb l'inici dels nostres treballs arqueològics.

- L'excavació d'aquest jaciment, tot i que de forma parcial, aporta noves dades i reafirma part de les dades ja existents en relació a l'espai en què es troba inserit: l'*ager tarraconensis*. Però, al mateix temps, planteja noves qüestions que tan sols podran ser contrastades amb les futures intervencions arqueològiques que es realitzin en el jaciment del Barranc de Sales i a l'àrea adjacent.

Bibliografia

- ALLUÉ, E.; OLLÉ, A.; OTIÑA, P.; VALLVERDÚ, J. i VERGÈS, J.M. (2010) "Estudi arqueobotànic d'una sitja del segle IV aC a la plaça de Sant Andreu (la Selva del Camp, Tarragona)", a: PREVOSTI, M. i GUITART, J. (Ed.) *Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natural*. Documenta 16. Institut d'Estudis Catalans i Institut d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 173-180.
- CABRELLES, I. i GEBELLÍ, P. (2011). "La terrisseria romana de Mas d'en Corts", a: PREVOSTI, M. i GUITART, J. (Ed.) *Ager Tarragonensis 2. El poblament*. Documenta 16. Institut d'Estudis Catalans i Institut d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 496-546.
- BRÚ, M. (2013) "El jaciment del Barranc de Sales", a: PREVOSTI, M., LÓPEZ, J. i GUITART, J. (Ed.) *Ager Tarraconensis 5. Actes del Simposi internacional*. Documenta 16. Institut d'Estudis Catalans i Institut d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 339-354.
- CODEx (2010) *Memòria de les intervencions arqueològiques realitzades al Jaciment del Barranc de Sales (La Selva del Camp, Baix Camp)*. Memòria inèdita lliurada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- DAZA, R.; ÀLVAREZ, A. (2010) "La base geològica. Trets generals del quaternari i la seva relació amb els assentaments d'època romana", a: PREVOSTI, M. i GUITART, J. (Ed.) *Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natural*. Documenta 16. Institut d'Estudis Catalans i Institut d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 155-162.

- DÍAZ, J.J. (2008) "De la arcilla a la cerámica. Aproximación a los ambientes funcionales de los talleres alfareros en Hispania", a: BERNAL, D. i RIBERA, A. (Ed.) *Cerámicas hispanorromanas. Un estado de la cuestión*. Universidad de Cádiz, Servicio de publicaciones, 93-112.
- GUITART, J.; PERA, J.; ROS J. i PADRÓS, N. (2009) "Excavacions a la ciutat romana de IESSO (Guissona, Segarra). Les termes públiques i les darreres intervencions.", a: *Tribuna d'Arqueologia 2009*. Servei d'Arqueologia i Paleontologia. Direcció General de patrimoni Cultural. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació. Barcelona, 149-186.
- LÓPEZ, J. i PIÑOL, LL. (2008) *Terracotes arquitectòniques romanes. Les troballes de la Plaça de la Font (Tarragona)*. Hic et nunc; 4. Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.
- LÓPEZ, J. (2010). "Les antefixes de l'ager tarraconensis", a: PREVOSTI, M. i GUITART, J. (Ed.) *Ager Tarraconensis 2. El poblament*. Documenta 16. Institut d'Estudis Catalans i Institut d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 563-590.
- OLLÉ, A. i VALLVERDÚ, J. (2000). "Excavació de noves estructures a la vil·la romana de Paret Delgada (la Selva del Camp, Baix Camp)", a: RUIZ DE ARBULO, J. (Ed.). *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*. Documents d'arqueologia clàssica, 3. Universitat Rovira i Virgili, Tarragona, 223-229.
- PALET, J.M. i ORENGO, H.A. 2010 "Les centuriacions de l'ager tarraconensis: organització i concepció de l'espai", a: PREVOSTI, M. i GUITART, J. (Ed.) *Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natural*. Documenta 16. Institut d'Estudis Catalans i Institut d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 121-154.
- ROIG, J.F (2013) "*La bòbila del Vila-sec*", a: PREVOSTI, M., LÓPEZ, J. i GUITART, J. (Ed.) *Ager Tarraconensis 5. Actes del Simposi internacional*. Documenta 16. Institut d'Estudis Catalans i Institut d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 303-337.